

הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

סיוע לדרוזים בסוריה

הקדמה

שאלה מעשית עומדת לפתחנו כעת, האם ועד כמה עלינו לסייע לדרוזים שבסוריה שעומדים תחת איום קיומי ממש מחמת הנוגש השליט שם כעת. נפתח בכמה הנחות עובדתיות כרקע לדיון ההלכתי.

ראשית, הדרוזים הם קבוצה נפרדת בתוך העולם המוסלמי, הם אינם בגדר עכו"ם.¹ שנית, הדרוזים שחיים עמנו כאן, בעיקר בגליל, הם בני בריתנו, נוטלים חלק בצבאנו, ואף בבתי הקברות הצבאיים רב חלקם.

אמנם הדרוזים שבגולן, ביחד עם אחיהם שבסוריה, היו נאמנים בזמנו לאסד, ויש מהם אף שדגלו במסירת הגולן לסורים. כעת כשהתהפך הגלגל הם רוצים בטובתנו ובעזרתנו, אפשר לומר שהם מיישרים קו עם אחיהם שבגליל שהם בני בריתנו. עולה איפה השאלה של עזרתנו להם, מותר, אסור או מצווה? ואם כן, באיזה מחיר. המותר או אף צריך לסכן חיילינו לשם כך? המותר לחלל שבת לשם כך? אין לי תשובה מוחלטת ואעלה כמה נקודות לדיון.²

א. מלחמת ישראל

אלו מתחלקות לשניים; מלחמת מצווה ומלחמת רשות.

1. מלחמת מצווה

מלחמת מצווה היא מלחמת ז' עממין, מלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר הבא עליהם.³ יש אומרים שאם לא נתערב, וסורים יכבשו ויטבחו בדרוזים הקרובים אלינו, הם יהפכו לאיום ישיר על הגולן וישראל בכלל, ואם כן הרי זו 'עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם', כהגדרת הרמב"ם. ולכן חובה לעצור כעת, ולהילחם אף בסיכון חיילינו ואף בשבת לפי שיקולים צבאיים. אולם יש לשאול האם תיאור המציאות נכון. אין כרגע איום ישיר של הסורים נגדנו. די למושל בסוריה כעת בצרות הפנימיות שלו, ולא לי להעריך את הסכנה הפוטנציאלית מכיבוש הדרוזים.

1. כך כותב הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ח"י י"ד סי' נה: 'הדרוזים מאמינים באל אחד, ואינם עובדי עבודה זרה כלל. וגם מאמינים בהשארית הנפש, ולא עוד אלא שהם מתגייסים לצבא הגנה לישראל ומוסרים את נפשם על הגנת תושבי מדינת ישראל, ושומרים על שבע מצוות בני נח, ודינם כחסידי אומות העולם'.

2. נעזרתי בדברים שראיתי ב'פורום הרבנים' האינטרנטי שבו אני שותף. יישר כוחם של הרבנים המשתתפים בו.

3. רמב"ם, הל' מלכים פ"ה ה"א.

2. מלחמת רשות

למלך ישראל יש גם סמכות להוציא את העם למלחמת רשות. נפנה לכמה מקורות בעניין.

כך נאמר במשנה (סנהדרין פ"ב מ"ד): 'ומוציא [המלך] למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד'. ובפירוש המשנה לרמב"ם: 'מלחמת הרשות, מלחמת שאר האומות חוץ משבעה עממין ומלחמת עמלק'. וכך פוסק הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"א):
אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה... ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

דוגמה לדבר מצינו בפירוש המשנה לרמב"ם (על משנה סנהדרין פ"א מ"ה):
כל מלחמת הרשות למדנו אותה ממה שהיה דוד עושה, לפי שלא היה יוצא למלחמת הרשות אלא עד שמקבל הסכמת סנהדרי גדולה כמו שמפורסם אצלינו ממנהגיו עליו השלום. ומלחמת הרשות, היא מלחמת עמון ומואב וישמעאל ודומיהם.

נראה שמלחמות אלו באו כדי להרבות גדולתו ושמעו.

סיבה אחרת למלחמת רשות מופיעה בגמרא (סנהדרין טז ע"א) וכך נאמר שם:
אין מוציאין כו'... אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה! - אמר להן: לכו והתפרנסו זה מזה. - אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארץ, ואין הבור מתמלא מחוליתו. - אמר להם: לכו פשוטו ידכם בגדוד. מיד יועצין באחיתופל, ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים.

כאן דוגמה לסיבה כלכלית.

ועדיין כמה עיכובים בפנינו ליישום ההלכה בימינו.

ראשית, מלך. אין לנו כיום מלך שיוציא למלחמת רשות. אמנם ידועים דברי הרב קוק בשו"ת

'משפט כהן' (סי' קמד), וזו לשונו:

חוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל.

לפי זה ייתכן לומר כי לממשלה היום יש סמכות דומה לשל מלך, על כל פנים בענייני מלחמות.

שנית, תנאי נוסף הוא 'על פי סנהדרין'. אין לנו כיום סנהדרין. אמנם רש"י⁴ אומר כי נמלכים בסנהדרין כדי שיתפללו עלינו. ויש לדון אם יש תחליף למתפללים. ובכל אופן מדברי הרמב"ם בפירושו למשנה בסנהדרין הנ"ל משמע שצריך את הסכמתם, וכן כתב בחיבורו (הל' מלכים פ"ה ה"ב):

4. רש"י, ברכות ג ע"ב.

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

וכן משמע במאירי⁵ שצריך את הסכמתם כדי לאפשר למלך כוח כפייה לגיוס העם. שלישית, עיכוב אחר הוא באשר לסיבה המתאימה. מי מוסמך להחליט בדבר. אמנם הרמב"ם מנמק 'כדי להרבות גדולתו ושמעו', ולכאורה, הגנה יעילה על הדרוזים בסוריה עונה על הגדרה זו. ואם כך, אנו במצב של מלחמת רשות, ויש למלך גם סמכות לכפות את העם להתגייס, להסתכן ואף להילחם בשבת, כמו בכל מלחמה. אבל לאור השאלות שהעלינו עדיין צריך עיון אם למעשה אנו בגדר של מלחמת רשות, בעיקר בגלל הצורך בסנהדרין.

ב. דרכי שלום

אמנם מצוות 'לא תעמד על דם רעך' לא נאמרה ביחס לגויים,⁶ אבל יחס חיובי כלפיהם מופיע בגמרא ובפוסקים תחת הכותרת 'דרכי שלום'. בטרם נפנה למקורות יש להבחין בין סוגים שונים של גויים.⁷ החלוקה היסודית מבחינה בין שלושת אלו; עכו"ם-עובד עבודה זרה, גוי סתם, וגר תושב שקיבל עליו מצוות מסוימות בפני בית דין. לאור האמור נפנה לכמה מקורות.

על פי הגמרא בגיטין⁸ אומר הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"י ה"ה):

מפרנסים עניי גויים⁹ עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ואין ממחין בידי עניי הגויים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום, ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום, ואין כופלין להן שלום לעולם, ולא יכנס לביתו של עובד כוכבים ביום חגו לתת לו שלום, מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכבוד ראש. אין הכונה לגויים עובדי עבודה זרה, שהרי לגביהם נאמר בגמרא¹⁰ שלא מעלין ולא מורדין, וזו לשון הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"י ה"א):

אין כורתין ברית לעכו"ם¹¹ כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם, לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה.

5. מאירי, סנהדרין טז ע"א.

6. ראה ספר המצוות לרמב"ם, ל"ת רצז.

7. נושא זה של היחס לגויים למיניהם דורש עיון רב, בעיקר בגלל שינויי הצנזורה בדפוסים הישנים בגמרא וברמב"ם. אני מפנה לדברי הרב נחום רבינוביץ שהעמיק בזה, יד פשוטה, על הרמב"ם הלכות עבודה זרה פ"י ה"ו-ה"ז, ואני מתמקד במה שנוגע לעניין הדרוזים.

8. גיטין סא ע"א.

9. בדפוסים הישנים: העובדי כוכבים.

10. עבודה זרה כו ע"א.

11. כן צ"ל, ולא שבעת העממין, כפי שכתוב בדפוסים, ראה מהדורת פרנקל.

אם כן מה דינו של סתם גוי שאינו עובד עבודה זרה? מפרנסים ושואלים בשלומם. האם גם מצילים אותם?

ב"ד פשוטה' על הרמב"ם שם, מבחין הרב נחום רבינוביץ בסיכומו¹² בין שישה סוגי גויים, ובנידונו הוא כותב כי מידת חסידות להציל גוי זה. ברם, בנידון דידן כבר אמרנו שהדרוזים לא רק שאינם עובדי עבודה זרה, אלא הם בני בריתנו ואף בגדר חסידי אומות העולם. כך כותב הרמב"ם (הל' מלכים פ"י הי"ב):

כן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותן שנאמר לגר אשר בשערך תתננה ואכלה, וזה שאמרו חכמים אין כופלין להן שלום בעכו"ם לא בגר תושב, אפילו הגויים צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

העולה מן האמור כי עלינו להציל את הדרוזים מן הקמים להרגם. אך באיזה מחיר? האם גם לסכן חיילינו? האם גם בשבת?

ג. איבה

כאן נתקלים בעוד מושג העוסק ביחסי גויים יהודים, והוא 'איבה'. הגמרא¹³ מתירה דברים מסוימים של עזרה לגוי, כשיש חשש שהימנעותו תביא ליחסי איבה, כפי שנדגים להלן. כך פוסק הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"ט הט"ז):

בת ישראל לא תיניק את בנה של עובדת כוכבים מפני שמגדלת בן לעבודת כוכבים ולא תיילד את הנכרית עכו"ם אבל מילדת היא בשכר משום איבה. לכאורה חילול שבת אינו בכלל זה, ובוודאי לא עבירה דאורייתא. ואכן כך פוסק ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' קנד סעי' ב): 'ולא תיילד לעובדת כוכבים, אלא אם כן היא ידועה למילדת, שאז מותרת, ודוקא בשכר ובחול'. לכן מתריע ה'משנה ברורה' (סי' של ס"ק ח) כנגד רופאים שנוסעים ומחללים שבת לרפואת גוי, וזו לשונו:

ודע דהרופאים בזמנינו אפילו היותר כשרים אינם נזהרים בזה כלל דמעשים בכל שבת שנוסעים כמה פרסאות לרפאות עובדי כוכבים וכותבין ושוחקין סממנים בעצמן ואין להם על מה שיסמוכו דאפילו אם נימא דמותר לחלל שבת באיסור דרבנן משום איבה בין העו"ג [אף דג"ז אינו ברור עיין בפמ"ג] איסור דאורייתא בודאי אסור לכו"ע ומחללי שבת גמורים הם במזיד השם ישמרנו.

ברם, בדורות האחרונים הורו רבים שיש גם לחלל שבת כי יחסי איבה הם סכנה עבורנו. אמנם הדברים נאמרו ביחס לרפואת גוי, כל גוי, ואולי גם הצלתו כשהוא בתחומנו. וכך כותב אחד מגדולי האחרונים (שו"ת 'חתם סופר', ח"ה השמטות סי' קצד):

אמנם כנ"ל דכל הדברים לא נאמרו היכא דליכא אלא איבה בעלמא יכול להתנצל ולומר כנ"ל אבל היכא דאיכא למיחש לסכנתא שאנחנו דרים ביניהם ויוסיפו שגאה

12. יד פשוטה, הל' עבודה זרה עמ' תשצב.

13. עבודה זרה כו ע"א.

ותחרות ויאמרו כי דמו של עובד ככבים קל בעינינו ולא יקבלו תירוץ דמנטר' שבתא ועוד ברוב המקומות הרופאי' הם גוים ויותר בעיניהם דמן של ישראל ואולי בש"ס נמי לא אמרו אלא בימיהם שלא ה' שכיחי תערובות ישראל וגוי. לפי זה ייתכן לומר כי בנסיבות של היום, כשהדרוזים הנתקפים סמוכים אלינו ובידינו להצילם, הימנעות שלנו מהצלתם בשבת תעורר איבה, ובייחוד מצד הדרוזים כאן בני בריתנו, ואף סכנה שיעזבו את שירותם הצבאי שכה חיוני לנו. הם עלולים לטעון שאנו כפויי טובה, כשהם מוסרים נפשם עבורנו. טענה שמעוררת גם חשש לחילול השם, ולפי זה יש גם להסתכן להצלתם, כשההצלה באה כצעד מלחמתי.

ד. דרכי נועם

חיזוק מפתיע לכיוון מחשבה זה ניתן למצוא בדברי אחד מחכמי דורנו. הרמב"ם (הל' מלכים פ"י ה"ב) ביחס לדאגה לגויים מצד דרכי שלום מסיים דבריו בציטוט שני פסוקים, וזו לשונו:

אפילו העכו"ם צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

כבר אמרנו כי יש לגרוס גויים במקום עכו"ם. הרמב"ם מוסיף כאן מקור שלא הובא בגמרא בגיטין, כדי להדגיש שהעזרה לגויים אינה בנויה רק על דרכי שלום, אלא גם על דרכי נועם. הרב יעקב אריאל (בנספח לתשובתו של בעל 'חבל נחלתו', חלק כו סי' נט) שם לב לנקודה זו וחוכך אם יש להוציא מכאן חידוש להלכה. היינו אולי מצד דרכי שלום נאמר שהוא דווקא כשיש רואים, אך דרכי נועם משקף ערך מוסרי שאינו תלוי ברואים.¹⁴ ואני מצטט מדבריו:

זכורני מאמר שכתב הגרא"י אונטרמן הרב הראשי לישראל לפני למעלה מ-50 שנה בבטאון קול תורה בנושא זה של דרכי נועם. הוא התיחס בין היתר למנהג המדיניות להתיר הצלת גוי בשבת. לדעתו ההיתר מסתמך על 'דרכי נועם'. לענ"ד יש לדייק זאת גם מלשון הרמב"ם בהל' מלכים פ"י הל' יב - הובאו דבריו לעיל- שכתב: אפילו העכו"ם [צ"ל-הגויים] צוו חכמים לבקר חוליהם... מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. הגמ' בגטין סא ב נימקה הלכה זו ב'דרכי שלום' בלבד. הרמב"ם הוסיף על דברי הגמ' את הנימוק של 'דרכי נועם' כי הבין שזו סיבת ההיתר. נלענ"ד שיש נפק"מ בין שני הנימוקים - במקום שאין רואים. שם אין חשש לפגיעה בדרכי שלום. אך משום דרכי נועם מותר. וה"ה בשבת. דרכי שלום לא ייפגעו אם מסבירים לגוי 'דין דמינטרי שבתא מחללין עלייהו, דיזכו דלא מינטרי שבתא לא מחללין' כמבואר בע"ז דף כו, א. ואכן זו ההלכה (רמב"ם הל' שבת ב, יב). אך

14. וע"ע בשו"ת מצפה אריה, או"ח סי' י, ובמאמרו של הרב יעקב נגן, שפורסם במקור ראשון, כב בתמוז תשפ"ג.

במקרים חריגים בהם לא ניתן להסביר זאת לגוי (כגון ב"ח תורן) יש מקום לשקול את הדבר משום 'דרכי נועם'.

סיכום

לסיכום יש לומר כי מעבר לדיני מלחמה יש חובה להציל גוי, השומר על ז' מצוות בני נוח, לא מכוח מצוות 'לא תעמד על דם רעך', אלא מצד דרכי שלום, וגם דרכי נועם. אולם מכוח דרכי שלום אולי נסכן חיים, אך לא נחלל שבת, אבל מחללים כאשר יש מצב של חשש 'איבה' בתוספת ההיבט של דרכי נועם כפי שראינו לעיל.

